

Karnitscher Tünde

VIGASZ „ÉHEZŐ LELKEK” SZÁMÁRA A sziléziai spiritualista, J. Th. von Tschesch művei nyomában

A Jakob Böhme tanait hirdető és védelmező sziléziai nemesember, Johann Theodor von Tschesch nevével csak ritkán találkozunk a szakirodalomban. Annak ellenére, hogy a Georg Rudolfnál, Liegnitz hercegénél titkos tanácsosként¹ szolgáló Tschesch nem csak Böhme korai, részben német nyelvű, hanem hollandiai recepciójában² is kiemelkedő szerepet játszott, és Gottfried Arnold is előkelő helyen értekezik róla,³ máig csak hiányos információink vannak mind életéről, mind irodalmi tevékenységéről.⁴ Nem került sor Tschesch műveinek textológiai vizsgálatára és rendezésére sem. Egy eddig még nem publikált kéziratban ránk maradt levélnél található információk alapján kerül sor most a hiányok részbeni pótlására.

A levél, amely egy listát is tartalmaz Tschesch addig még csak kéziratként létező műveiről, a magyar-osztrák származású mágnás Henckel von Donnersmarck⁵ család⁶ egy tagjának, ifjabb Lazarus Henckelnek (1573–1664) íródott; másolatban

¹ Tschesch 1620-ban került a herceg szolgálatába. Ezen világi pozíció gyakori konfliktushoz vezetett Tschesch spiritualista beállítottságával, ezért Tschesch ingadozott világi pozíciója és spiritualista, a világtól visszahúzó életmód között. Több ízben lemondott, majd újra felvette a tanácsosi szolgálatot vagy Georg Rudolf herceg, vagy Johann Christian briegi herceg udvarában. Vö. Winfried ZELLER, *Augustin Fuhrmann und Johann Theodor von Tschesch* = Bernd JASPERT (Hg.), *Theologie und Frömmigkeit. Gesammelte Aufsätze*, Marburg, 1971 (Marburger Theologische Studien, 8), Bd. I, 138.

² Tschesch hollandiai tevékenységéről bővebben ld. Ferdinand VAN INGEN, *Böhme und Böhmis-ten in den Niederlanden im 17. Jahrhundert*, Bonn, 1984 (Nachbarn, 29), különösen a 17–19 oldalak. Jakob Böhme műveinek korai recepciójáról átfogóan ld. Carlos GILLY, *Wege der Verbreitung von Jacob Böhmes Schriften in Deutschland und den Niederlanden* = Theodor HARMSSEN (Hg.), *Jacob Böhmes Weg in die Welt. Zur Geschichte der Handschriftensammlung, Übersetzungen und Editionen von Abraham Willemsz van Beyerland*, Amsterdam, 2007 (Pimander. Texts and Studies published by the Bibliotheca Philosophica Hermetica, 16), 71–98.

³ Gottfried ARNOLD, *Unpartheyische Kirchen- und Ketzer-Historie, Vom Anfang des Neuen Testaments Bisß auf das Jahr Christi 1688*, Franckfurt am Mayn, 1729, III., 95–97.

⁴ Készülőben lévő disszertációm célja monográfia készítése Tschesch életéről és tevékenységéről.

⁵ Szepescsütörtökhely, ma: Spišský Štvrtok, Szlovákia.

⁶ A család történetéről ill. felső-sziléziai kapcsolataikról ld. Bálint KESERÜ, *Ein oberschlesischer Spiritualistenkreis um Lazarus Henckel den Jüngeren. Fragen und Hypothesen* = *Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*, Hg. Gerhard KOSELLEK, Bielefeld, 2000, (Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien, 8), 281–293.

maradt ránk, amelyet Johann Permeier (1597–1644?)⁷ készített; egy tizenkét írásból álló episztologgyűjtemény nyolcadik darabját képezi, és egy weimari kódexben⁸ található. Permeier fűzte egy egységbe a tizenkét levelet, majd az egész gyűjteményt a következő felirattal látta el:

Folgen Etlicher Gottseliger Leute sonderlich in der Lausnitz und Schlesien judicia von diser Zeit Beschaffenheit, Item allerley geistreiche erinner=vermahn= und Tröstungen, so zur erbawung im wahren Christenthumb sehr nutz vnd täuglich sein

A másoló találón fogalmazza meg ily módon a levélgyűjtemény fő célkitűzését, a vigasz nyújtását. A mélyen átélt vallásosságra éhezők levél formájában való vizsgálására már Luther korában is megfigyelhető. Míg a reformátor az 1520-as évekig főképp traktátusokkal próbálja kegyes olvasóit vigasztalni, a huszas évek után egy másik műfaj, a vigasztaló levél veszi át elsöprő sikerrel ezt a szerepet.⁹ A *Trostbriefe* a 17. századi spiritualisták körében is töretlen közkedveltségnek örvend.

A weimari kódexre Böhme művei után kutatva Werner Buddecke talált rá. Később Carlos Gilly hívta fel szegedi kollégái figyelmét a kéziratkötetre.¹⁰ A tizenkét levél közül ötöt, az Abraham von Franckenberg (1593–1652)¹¹ által írottakat Joachim Telle adta ki.¹² A kéziratkötetéről, mint szerves egésze, valamint további három levél edíciójáról Schaffer Andrea közleménye tájékoztatott ill. gondoskodott.¹³ Két, 1635-ben illetve 1637-ben keltezett levél származik Tscheschtől, a Henckel család számára íródott levelek ezek. A két levél fontos információkkal

⁷ A bécsi születésű Johannes Permeier a Henckel-család közeli barátja. Permeier magát egy felekezetek feletti keresztény társaság fejének kiadva (Primarius der Societas regalis Jesu Christi) röpiratokat fogalmaz és küld különböző uralkodóknak. Permeierről bővebben ld. Richard VAN DÜLMEN, *Prophetie und Politik. Johann Permeier und die 'Societatis regalis Jesu Christi' (1631–1643)*, Zeitschrift für bayrische Landesgeschichte, 1978, 417–473; Bálint KESERÜ, *In den Fusstapfen der Rosenkreuzer. Johann Permeiers Tätigkeit und Vorhaben im Karpatenbecken = Rosenkreuz als europäisches Phänomen im 17. Jahrhundert*. Akten und Beiträge anlässlich des Kongresses Wolfenbüttel 23–25. November 1994. Hg. Bibliotheca Philosophica Hermetica, Amsterdam, 2002, 287–306; valamint VISKOLCZ Noémi, *Reformációs könyvek. Tervek az evangélikus egyház megújítására*, Bp., 2006 (Res libraria, 1), különösen 27–59.

⁸ Handschriftensammlung der Herzogin Anna Amalia Bibliothek, Weimar, Sign. Ms. Q. 286/18, 8r–32r. A levélgyűjteményről bővebben ld. Bálint KESERÜ, *Ein oberschlesischer Spiritualistenkreis* és Andrea SCHAFFER, *Briefe an und von Lazar Henckel d. J. bzw. an seinen Sohn Elias = Oberschlesische Dichter und Gelehrte vom Humanismus bis zum Barock*. Hg. Gerhard KOSELLEK, Bielefeld, 2000 (Tagungsreihe der Stiftung Haus Oberschlesien, 8), 293–310.

⁹ Vö. Ute MENNECKE-HAUSTEIN, *Luthers Trostbriefe*, Gütersloh, 1989, 29.

¹⁰ KESERÜ, *Ein oberschlesischer Spiritualistenkreis*, 284–285.

¹¹ Franckenberg Böhme biográfusaként számon tartott, művelt, alsó-sziléziai nemes, Tschesch jó barátja és levelezőtársa.

¹² Joachim TELLE, *Abraham von Franckenberg. Briefwechsel*, Stuttgart–Bad Canstatt, 1995, 78.

¹³ Ide tartozik Johann Dobricius egyik levele, valamint Tschesch és Franckenberg barátjának, Wilhelm Schwartznak (1597–1661) két levele. Az említett közlemény: SCHAFFER, *Briefe an und von Lazar Henckel d. J.*

szolgál egy felső-sziléziai spiritualista kör működéséről,¹⁴ de utal Tschesch intellektuális környezetére és olvasottságára is.

A levelezés által rekonstruálható kör létrejöttében Tschesch is fontos szerepet játszott, hiszen ő volt az, aki egyik levelének utóiratában¹⁵ hangsúlyozta, hogy az ifjabb Lazarus és fia, Elias Henckel „éhező és szomjazó lelkek”, akik bizonyára támaszra szorulnak. Tschesch egyik 1634-es levelében megkéri Franckenberget, hogy küldje el saját, az imáról szóló és Jakob Böhme bűnbánatról írt művét III. György briegi hercegnek.¹⁶

Az 1637. november 10-én keltezett levél valószínűleg Balthasar Nitsch ösztönzésére íródott. Hiszen egyfelől Tschesch megemlíti levelében, hogy olvasta Lazarus Henckel Balthasar Nitschhez intézett levelét,¹⁷ másfelől pedig Franckenberg egy nappal később keltezett és szintén az ifjabb Lazarus Henckelnek címzett levelében megjegyzi,¹⁸ hogy Balthasar Nitsch tanácsára fordul címzettjéhez. Nagyon valószínű, hogy Tschesch is közvetve (Franckenbergen keresztül) vagy közvetlenül Nitsch invitálta a levél megírására. A szövegeket feltehetőleg maga a Henckel család küldte tovább a bécsi másolónak, Johann Permeiernek.¹⁹

Míg az első, 1635-ös levél oka a címzett, Elias Henckel hitvesének halála,²⁰ a második levél nem nevezi meg konkrétan a vigasztalásra okot adó körülményt. Talán választ adhat erre a kérdésre az, hogy a Henckel család tagjai feltehetőleg már 1637-től kezdődően foglalkoztak spirituális tartalmú irodalom terjesztésével. Mivel Tschesch 1637. november 10-i keltezésű levelében egy, a publikálatlan műveiről készült listát, valamint két, a *Lob Gottes auff den Cijmbeln* és a *Wie aus dem Fleisch im Geist zu kommen* című művét is elküldi mellékletként, ezért feltételezhető, hogy a levél írója abban reménykedett, hogy az ifjabb Lazarus Henckel segít műveinek kiadásában. Amennyiben elfogadjuk azt az elméletet, miszerint Tschesch az írója a *Trewhertzige Erinnerung / An Die Evangelische Priesterschaft In Deutschland*

¹⁴ Bővebben: KESERÜ, *Ein oberschlesischer Spiritualistenkreis*.

¹⁵ Vö. Johann Theodor von TSCHESCH, *Vertrauliche Send-Schreiben vom Inneren Ewigen Leben* [...] 1711, 30–31, valamint TELLE, *Franckenberg*, 77.

¹⁶ Vö. TSCHESCH, *Vertrauliche Send-Schreiben* 20, valamint TELLE, *Franckenberg*, 70.

¹⁷ Nitsch fennt említett, Lazar Henckelhez írott levele – Koblinban, (ma Kobylín/Lengyelország), 1637. 12. 01. – valamint egy további, neki szánt levél – Tarnowitzban (ma Tarnowskie Góry, Lengyelország), 1635. december 27. – található meg a már említett gyűjteményben (15^r–17^r; 19^r–v). A korábban keltezett levél fejlécéből tudjuk, hogy Nitsch egyszerű takács (Tuchmacher) volt. A levelekből az is kiderül, hogy Nitsch kéziratos illetve nyomtatott küldeményeket továbbított Franckenbergnek, valamint másolási feladatokat is ellátott. Telle megállapítása szerint Franckenberg 1635. november 11-én keltezett levelét is Nitsch továbbította. Vö. TELLE, *Franckenberg*, 78. (Nitsch levele azt is tudomásunkra hozza, hogy tanult a szociniánusok rakóvi iskolájában is.)

¹⁸ 23^r. a kéziratos levélgyűjteményben.

¹⁹ KESERÜ, *Ein oberschlesischer Spiritualistenkreis*, 285.

²⁰ Elias Henckel felesége, Anna Maria Puchheim 1634-ben halt meg. A levélben erről 14^a oldalon olvashatunk.

[...] ²¹ című reformírásnak, akkor még valószínűbbnek tekinthető, hogy Tschesch a Henckel családdal való kapcsolatának szorosabbra fűzésétől nem csak anyagi támogatást, hanem a saját, illetve az általa favorizált kegyességi irodalom geográfiai szempontból is széles körű terjesztését remélte. A *Trewhertzige Erinnerung* ugyan a szerző megnevezése nélkül jelent meg 1637-ben először nyomtatásban, mégis arra következtethetünk egy, a szakirodalomban eddig szintén ismeretlen levélgyűjtemény tartalmából, ²² hogy a viharos fogadtatásban részesült mű szerzőjének Tschesch tekintették a liegnitzi udvarban, ahol titkos tanácsosként tevékenykedett. Az 1637-es évben az udvarban csúcspontjára hágó áskálódás és ellenségeskedés Tschesch arra ösztönözhetette, hogy alternatív finanszírozási lehetőségek után nézzen. Ennek reményében születhetett ez a levél is.

A levél alapján kísérlet tehető többek között Tschesch mára már nagyrészt eltűntnek nyilvánított ²³ művei jegyzékének rekonstruálására is. Tschesch számtalan saját műről szól ugyan epigrammaiban, ²⁴ de az ott említett írások zöme egyrészt nem egyezik a levélbeli lista tételeivel, másrészt nagy részük már a 19. században sem volt fellelhető. Az epigrammákban és a levélben található adatok összevetése alapján sok új és izgalmas információ nyerhető Tschesch írói tevékenységére, valamint a felső-sziléziai spiritualista körben fontosnak tartott témákra vonatkozóan.

A már említett két művön kívül, amit Tschesch az 1637-ben keltezett levelével együtt küldött ifjabb Lazarus Henckelnek, a következő, publikálásra váró művekből álló listát találjuk annak főszövegében gondosan sorszámozva:

²¹ Az egyházkritikai írás, amely 1646-ban jelent meg második, részben megváltoztatott és kibővített formában *Christ-Fürstliches/Bedencken und Aufschreiben* címmel, nagyon vitatott és népszerű írássá vált evangélikus körökben. Az amszterdami második kiadást számos újabb követte, többek közt 1647, 1677, 1678, 1679, 1684, 1690, 1706, 1721, 1735. években. A mű szerzőségének kérdésével kapcsolatban ld. Dietrich MEYER, *Die Entstehung und Wirkung des Briegischen Bedenkens von 1627* = Jan HARASIMOWICZ, Aleksandra LIPÍŃSKA, (ed.), *Dziedzictwo reformacji w księstwie legnicko-brzeskim. Das Erbe der Reformation in den Fürstentümern Liegnitz und Brieg. Materiały międzynarodowej konferencji naukowej zorganizowanej w dniach 8-10 grudnia 2005 r. w Muzeum Miedzi w Legnicy. Protokollband der internationalen Fachtagung veranstaltet am 8.-10. Dezember 2005 im Kupfer-Museum zu Liegnitz*, Legnica, 2007 (Źródła i materiały do dziejów legnicy i księstwa legnickiego, IV), 153–169.

²² Staatsbibliothek zu Berlin-Preussischer Kulturbesitz, Ms. Germ. fol. 142. Bl. 198^r–211^r, itt: 198^r–203^v. A kéziratköteg első része Johann Neomenius Johann levele Christian hercegnek a *Trewhertzige Erinnerung* megjelentetéséről. A gyűjtemény második felében főképpen egyházi szemlélyektől származó vélemények találhatók a művel kapcsolatban. Valószínű, hogy az idősebb Matthaeus Merian titkára, H. Williger állította össze és látta el címmel: *Judicia quorundam de libello Erinnerung an die Evangelische pristerschaft*. – Megköszönöm Viskolcz Noémi segítségét, aki felhívta figyelmemet a levelekre.

²³ Vö. ZELLER, *Johann Theodor von Tschesch*, 139, valamint Gustav KOFFMANE, *Die religiösen Bewegungen in der evangelischen Kirche Schlesiens im 17. Jh.*, Breslau, 1880, 61. Tschesch anyagi helyzetét jól szemlélteti, hogy több levélben saját illetve társai műveinek kinyomtatásához, vagy legalább lemásolásához levelei címzettjeihez fordul támogatásért.

²⁴ Johann Theodor von TSCHESCH, *Vitae Cum Christo, Sive Epigrammatum sacrorum, centuriae XII*. o. O., 1644.

1. Vier Bücher von Nothwendigkeit der Newen Gebwrth Joh. 3.
2. Erster Theil der Pffingsten: Von Nothwendigkeit des Heiligen Geistes.
3. Das Neue Jahr.
4. Vom Segen Gottes vber den 1. Theil des 127. Psalms.
5. Advents-Meditationes, oder I. Advents-Stimme.²⁵
6. II. Andere Advents Stimme des Richtenden Christj.
7. Von Vnerkändtnuß der H[eiligen] Christ Nacht.²⁶
8. Von Vnerkändtnuß der Leijden Christj.²⁷
9. Vber die Oster Epistel, Homiliae.
10. Osterfest I. II. III. Item: Osterzeit.
11. Von der Himmelfarth Christj.
12. Vom Grunde der wahren Rechtfertigung für Gott, vber das Evangelium vom Phariseer vnd Zöllner.
13. Von der Geburt im Vater aus dem I. Theil des VI. Psalms.
14. Von der Geburt im Sohne aus dem Andern Theil des 6. Psalms. Welches noch nicht vollendet, wird darauf auch folgen von der Geburt im H[eiligen] Geist, aus dem 3ten Theil solches Psalms.
15. Gegenbericht, von erfüllung der Gerechtigkeit vom Gesetz erfordert durch Christum in Vnß, Rom. 8. v. 3. 4.
16. Gericht des Geistes der Wunder ietziger Zeit.
17. Apologia veri Christiani, welche noch nicht gar vollendet.

A két, mellékletként küldött írással együtt – *Lob Gottes auff den Cijmbeln* és *Wie aus dem Fleisch im Geist zu kommen* – összesen tizenkilenc Tschesch által írott szöveget számlálhatunk. Ezek közül nyolc mű (a *Lob Gottes auff den Cijmbeln*, valamint a listából a 2, 5, 6, 7, 8, 16, 17 szám alatt található írás) ismert az epigrammákból. Két tételnél (a 2. és 17. sorszámúaknál) feltételezhető, hogy Tschesch olyan, 1637-ben még csak kéziratos formában létező írásaira gondol, amelyek később megjelentek nyomtatásban, és ma is hozzáférhetőek.²⁸ A levélben említett művek közül kettőről (a 16. és 17. sorszámúakról) Tschesch más leveleiben is említést tesz, ami segít a művek azonosításánál. Az 1637-es levelében csak mint *Gericht des Geistes der Wunder ietziger Zeit* említi 16. sz. írását. Ez a cím önmagában nem ad sok konkrét információt a tartalommal illetően. Mivel azonban 1643. március 31-én kelt levelében szintén megemlíti ezt a művét, és kibővíti annak címét a következő

²⁵ Feltételezhető, hogy Tschesch itt és a következő szám alatt feltüntetett írásoknál az 1632-es évnél bejegyzett epigrammájában megemlített művekre gondol, amelyeket *Meditationes Adventus* gyűjtőnévvel illet, ld. a III,54 epigrammát.

²⁶ Elképzelhető, hogy Tschesch a IV,39-es epigrammában az 1634-es évnél *Scriptum de Ignorantia et Nocte Nativitatis CHRISTI* című műre hivatkozik.

²⁷ Feltehetően ez megegyezik a IV,46 epigrammában *Scriptum S. Passionisként* említett művel.

²⁸ A 2-es tétel esetében elképzelhető, hogy itt Tschesch a III,21 epigrammában az 1631-es évnél megemlített *De prima Pentecoste* című művére gondol, amely feltehetőleg megegyezik a *Pffingst Erstlinge, vorstellende eine aller Menschen ewiges Heyl höchstbetreffende Nothwendigkeit* [...] címen 1684-ben nyomtatásban is megjelenttel.

módon: *Gerichte der Wunder* oder *Schrift über die Wundernamen des Adelgreif*²⁹ – fény derül arra is, hogy ebben az írásban valószínűleg az elbingi származású és magát prófétának tartó Johann Albrecht Adelgreifről van szó, akit 1636. október 11-én Königsbergben kivégeztek. Az eset nagy feltűnést kelthetett a spiritalisták körében; az ügyel kapcsolatban Franckenberg is állást foglal egy, feltehetőleg 1637-ben írt levelében.³⁰

A többi, összesen tizenegy (*Wie aus dem Fleisch im Geist zu kommen*, valamint a listából az 1, 3, 4, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15 szám alatt található) műről nem találtam utalást Tschesch eddig felkutatott egyéb, részben csak kéziratos formában rendelkezésre álló írásaiban. A levélben felsorolt művek összevetését nehezíti az a körülmény is, hogy Tschesch saját műveinek címét olykor latinul, olykor német nyelven említi, valamint az is, hogy a levélben olvasható címek gyakran nem véglegesek, és így előfordul, hogy Tschesch ugyanarról a műről más és más cím alatt értekezik. Ez a körülmény teszi különösen nehézé a listában 17-es szám alatt, utolsóként megemlített írás, az *Apologia veri Christiani* azonosítását. Elképzelhető, hogy itt arról a műről van szó, amelyet Tschesch többször említ leveleiben latinul *De religione et Fide* címmel. Az írás később németül *Kurtzer und einfältiger Bericht von der einigen wahren RELIGION* címmel 1646-ban Amsterdamban jelent meg. A *De religione et Fide* címmel említett mű keletkezését Tschesch a V,88-as epigrammában az 1638-as évhez sorolja. Feltételezhető, hogy Tschesch a mű írását már 1637 novemberében elkezdte, és azt csak 1638-ban fejezte be, továbbá az is, hogy utólag a címen is változtatott. A több kiadást megélt *Kurtzer und einfältiger Bericht* című művet kizárólag német nyelven ismeri a szakirodalom. Tschesch 1639. január 17-iki levelében viszont azt állítja, hogy először latinul írta meg a művet, és latin nyelven próbálta nyomtatásba adni. Az írást Tschesch az említett levéllel együtt küldte el Franckenbergnek a kedvező fogadtatás reményében. Tschesch véleménye szerint ha az írás német nyelvű lenne, akkor azt akár válasznak is lehetne tekinteni a Franckenberg által hozzá intézett kérdésekre.³¹ Ez az információ is növeli annak a valószínűségét, hogy Tschesch először latin nyelvű címmel illette írását, mint ahogy az a listán is szerepel. Valószínűleg Franckenberg tanácsára döntött a *De religione et Fide* német nyelven való terjesztése mellett.

Továbbra is sok megválaszolatlan kérdés marad Tschesch tevékenységét illetően, de a most bemutatott levelek feldolgozásával nemcsak a hiteles intellektuális biográfia megteremtéséhez szükséges adatokat nyerhetünk, hanem a Kárpát-me-

²⁹ A levél transzkripcióját ld. Theodor WOTSCHKE, *Zwei Schwärmer am Niederrhein*, Monatshefte für rheinische Kirchengeschichte, 27(1933), 144–178, itt 157.

³⁰ Vö. TELLE, *Franckenberg*, 98–100.

³¹ Ld. TSCHESCH, *Vertrauliche Send-Schreiben*, 32. és TELLE, *Franckenberg*, 116–117.

dencére is hatást gyakorló sziléziai spiritualista irodalom történetéről kialakított képet is pontosíthatjuk.³²

Tünde Karnitscher

TROST FÜR „HUNGERLEIDENDE SEELEN“
Auf den Spuren des schlesischen Spiritualisten J. Th. von Tschesch

Die Informationen, die zum Werk des schlesischen Spiritualisten Johann Theodor von Tschesch in der Fachliteratur zu finden sind, sind einerseits veraltet, andererseits in vielen Fällen irreführend. Dieser Mangel der Forschung ist offenbar zum Teil auf den ungünstigen Umstand zurückzuführen, dass ein Großteil von Tscheschs Schriften niemals in den Druck gelangt ist und einige seiner Werke (sowohl gedruckte als auch handschriftlich vorhandene) im Zuge der Weltkriege verschollen sind, wie z.B. Tscheschs Traktat *De vera luce deque angelorum choris* oder sein Siebenfaches Gedenck-Ringlein. Das Fehlen einer mittels Quellenforschung erarbeiteten Biographie sowie einer kritischen Ausgabe von Tscheschs Schriften führt in der Forschung wiederum oftmals zu einem verzerrten Bild Tscheschs und dem Kreis der schlesischen Spiritualisten. Diesem Forschungsdesiderat soll mit Hilfe folgender Publikation entgegengewirkt werden, indem hier auf jene Werke Tscheschs eingegangen wird, die sehr wahrscheinlich niemals in den Druck gelangt sind und größtenteils bis heute nicht aufgefunden werden können. Einen tieferen Einblick bietet dabei, abgesehen von Tscheschs Epigrammen, sein Brief vom 10. November 1637 an Lazar Henckel. Diesem Brief fügt Tschesch eine Liste seiner bis dahin unveröffentlichten Werke bei, denen er mit Unterstützung der Familie Henckel zum Druck zu verhelfen sucht.

Im Fokus dieser Untersuchung steht eine eingehende Analyse besagter Liste, deren Untersuchung nicht nur eine quellengesicherte Grundlage einer intellektuellen Tschesch-Biographie schaffen, sondern auch einen Beitrag zum Verständnis spiritualistischen Lebens in Niederschlesischen leisten soll.

³² Ld.: Bálint KESERŐ, *Hat der schlesische Spiritualismus Ungarn-Siebenbürgen erreicht? Die lateinische Version der Rettung Augustin Fuhrmanns* = Márta NAGY, László JÓNÁCSIK (Hg.), „*swer sínen vriunt behaltet, daz ist lobelich*“. *Festschrift für András Vizkelety zum 70. Geburtstag*, Bp., 2001, 271–280.